

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek

De Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar:

voor particulieren € 13,50, voor verenigingen € 35,- voor bedrijven € 50,-; Bankrekeningnummer: 40 63 33 505 t.n.v. Vrienden van Sonsbeek. De Vereniging is door de fiscus erkend als "Algemeen Nut Beogende Instelling".

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek:

Hendrik Broekhuizen (voorzitter) tel. 442 62 12, Luuk Broer (secretaris) tel. 442 49 56, Theo Bussink (penningmeester) tel. 443 14 02, Loes Prakke (ledenadm/promotie) tel. 443 34 95, Tjada van den Eelaart-de Sitter (schouw/website) tel. 445 50 98, Koos de Vos (educatie) tel. 363 49 71, Gerard Nijhuis (parkgidsen) tel. 339 08 00. Adviseurs: Joop Morsink (historie), Jeroen Glissenaar (Stadsbeheer), Jeroen Voskuilen (Bezoekerscentrum).

Ledenadministratie:

Vereniging Vrienden van Sonsbeek per adres Bezoekerscentrum Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem, Telefoon: 445 06 60, Email: info@parksonsbeek.nl
Website: www.parksonsbeek.nl

De Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem. Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. Het bezoekerscentrum levert informatie over de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en het is een goed startpunt bij een bezoek aan de parken. Website: www.bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek:

Leo van der Meer (voorzitter), Bart Beukema (secretaris), Marijke de Bruïne (penningmeester), Aaltje Koopman, Wim Roddenhof, Gerrit Boersma.

Voorpagina: De Steile Tuin in het begin van de zomer.
Foto: Sophia Mooldijk.

Hertensoep

Herten hebben er altijd rondgelopen in Sonsbeek; jarenlang kon ik ze vanuit het slaapkamerraam zien. De jachtopziener moest er af en toe een paar afschieten om de populatie op peil te houden. Dat heb ik als naaste buurman nooit gehoord, wel dat het vlees dan naar de dis van B&W zou gaan, maar dat zal ongetwijfeld een broodje aap zijn geweest.

Op een nacht brandde het onderkomen van de herten bovenop de berg af, nadat er een tweebeinige kornuit had gebivakkeerd. Nadien is het gelukkig weer in alle eer hersteld, wat met de in die periode ook afgebrande lattenschuur in park Zypendaal helaas niet gebeurde.

Toen op een zomerdag een mus in een beukenboom in het hertenkamp ging zitten, viel de boom door dat extra gewicht met een hels kabaal om - tot grote schrik van twee buurtbewoners die er de hele dag met een biertje op een bankje tegenover zaten. Ze dachten, dat de aarde verging; de herten evenwel zagen het "paradijs" op zich af komen: zoveel jonge blaadjes. Er was geen belangstelling om via de ook vernielde omheining hun terrein te verlaten.

Het wordt nu tijd om die hekken definitief open te zetten; dan kunnen ze zich mengen onder de koeien lager in het park of een uitstapje maken naar hun bronzen soortgenoot op het Willemsplein.

Johannes Kon

HET LORENTZMONUMENT

De bronzen man kijkt voor zich heen
Geruggesteund door grijs beton
Hij denkt, hij staart: het park, de stad
Zijn blik verhardt in groen en steen

Hij blakert in de zomerzon
Ziet fietsers jagen langs het pad
Blijft immer statig en sereen
Maar wat hij doen zou als hij kon:

Des winters met de sleetjes mee
Als kind weer van de heuvel gaan

Verliefd zijn bij het licht der maan
Dwaas dansen op een bal-masqué

Of achter dit, zijn monument
Dat doen wat niemand van hem kent

Cees van der Pluijm

Een goede achtergrond

Sinds de plaatsing op de helling van de Roelofsberg op 9 september 1931 is er heel wat gebeurd met en rond het Lorentzmonument. Het is ontworpen door architect Limburg. Ludwig Oswald Wenkebach was de beeldhouwer van dit monument ter nagedachtenis van de destijds zeer beroemde, zeer geliefde en bij vrijwel iedereen bekende geleerde. De uitstraling van het monument is in de loop van de tijd veranderd. De persoon van Hendrik Antoon Lorentz en de historie van het monument zijn tegenwoordig bij veel bezoekers van het park maar fragmentarisch bekend. Ik zal proberen om wat lijn te brengen in die historie. Wellicht maken reacties van lezers het verhaal completer.

Welke uitstraling heeft het standbeeld van Lorentz? Dat is voor elke Arnhemmer een beetje verschillend, maar op iedereen maakt het beeld een fiere indruk. Lorentz wordt uitgebeeld als een persoon die erop is gekleed om voor een zeer lange tijd buiten te staan. Hij staat daar voor ons Arnhemmers als de beroemde winnaar van de Nobelprijs in 1902, toen deze onderscheiding net een jaar bestond. Het beeld van Hendrik Antoon Lorentz (1853-1928) is voor parkbezoekers die hem niet kennen een hoog op de streng symmetrische sokkel geplaatste figuur van brons. Een rijzige man, gehuld in een lange bronzen mantel, de blik recht naar voren en een wat kalend voorhoofd. Zijn jas, de bronzen mantel, heeft geen knopen. Met de rechterhand hand houdt Lorentz de jas dicht alsof de gure wind zijn hart niet zou mogen bereiken. Een warm gebaar. Dat was de uitstraling vanaf de onthulling van Wenkebachs monument in 1931.

Monument in Arnhem

Lorentz overleed ruim drie jaar eerder op 4 februari 1928 in Haarlem, waar hij onder zeer grote belangstelling werd begraven. Heel het land rouwde om het verlies van deze grote man. Er werden drie Comités opgericht om de nagedachtenis te eren met een monument (zie kader). Men koos voor Arnhem, de geboortestad van Lorentz. De gelden werden ingezameld, burgemeester de Monchy kreeg de leiding van het project en de ontwerpers konden aan het werk. In Arnhem ontstond een discussie over de juiste plek in de stad. Uiteindelijk koos men niet het Velperplein of het Willemsplein maar het park Sonsbeek, ondanks de door de ambtenaren gevreesde "schade voor het omringende natuurschoon". Op 16 februari 1931 besloot de gemeenteraad dat "een goede achtergrond en een voldoende uitgestrektheid eigenlijk alleen op de thans gekozen plaats aanwezig (was)". De locatie in park Sonsbeek was ook de wens van het Comité en van de ontwerpers van het monument. Op 9 september 1931 werd het monument onthuld door niemand minder dan de toen 22 jarige prinses Juliana (foto), die in de zomer ervoor in Leiden een eredoctoraat ontving.

Picknickplek

Sinds de onthulling, in de crisistijd van de jaren dertig, picknickten veel jonge bezoekers op het bordes voor het monument en er vonden in de omgeving sportmanifestaties, concerten en tentoonstellingen plaats. Een verrassend detail uit de geschiedenis van het monument hoorde ik kort voordat ik hoofd werd van het gilde van de wetenschappers voor de Sonsbeektentoonstelling in 2008. Ik vertelde over het monument dat onderdeel zou worden van een groter plan met namen van natuurkundigen aan een vriend uit Oosterbeek. Die legde me daarop uit dat er nu achter het bronzen beeld een koperen plaat zat vastgeklonken waardoor je niet meer in het beeld kon staan. Eerst begreep ik het niet goed, maar vroeger kon je dus als kind in de schoenen van Lorentz staan. Tot mijn verrassing vertelde mijn goede vriend ook over wat jonge jongens deden als ze nodig moesten en ze zochten een plek achter of in het beeld, nee maar! En zo verklaarde ik voor mezelf de aantrekkelijkheid voor homoseksuelen die - zo werd me verteld toen ik pas in Arnhem woonde - achter het monument samenkwamen om elkaar te ontmoeten. Maar meest van al staat me met genoegen in herinnering een grandioze picknick, georganiseerd door een andere vriend die in Sint Marten woont. Een picknick met aardbeien, kaas, wijn, stokbrood en in een heerlijk gemengd gezelschap samen met mijn kinderen op het bordes. Sindsdien heet die vriend voor mijn kinderen Martin Sonsbeek.

De update in 2008

Kunstenaar Hans van Houwelingen kwam bij voor de tentoonstelling Sonsbeek 2008 op het idee om het monument een 'update' te geven op een moment dat de natuurkunde opnieuw geschiedenis zou schrijven. Lorentz zou niet meer alleen te midden staan van de zes bas-reliëf afgebeelde wetenschappers. Links van de sokkel van Lorentz staan Huygens, Fresnel en Maxwell die leefden voordat de Nobelprijs werd ingesteld. En rechts staan de Nobelprijswinnaars Planck,

Onthulling van het Lorentzmonument door prinses Juliana op 9 september 1931.

Drie Comités, één monument

Een week na het overlijden van Lorentz begon in Arnhem de 'Commissie voor een Lorentz-Monument in Arnhem' een inzamelingsactie voor een monumentaal gedenkteken in de geboortestad van de wereldberoemde natuurkundige.

Men riep op geld te storten op Postgiro 138250.

Het 'Nationaal Lorentz Comité' kwam al snel tot de conclusie dat niet Leiden en ook niet Haarlem maar inderdaad Arnhem de juiste plaats was voor "een indrukwekkend monument ter bestendiging van zijn gedachtenis".

Het Nationaal Lorentz Comité telde 73 namen van toen Bekende Nederlanders en gelden konden worden gestort op Postrekening No. 9655.

Dan was er nog een derde, een Nationaal comité van 59 professoren dat geld inzamelde op Postgiro 8068.

Einstein en Bohr. Het project 'UPDATE' van Hans van Houwelingen brengt Lorentz en zijn zes collega's in relatie met alle andere tot het jaar 2008 gelauwerde Nobelprijswinnaars in de natuurkunde (139) en nog drie anderen. Deze 142 namen werden in de zomer van 2008 in een 100 dagen durende performance in alfabetische volgorde uitgebeiteld in het monument. Eerder, bij de start van de tentoonstelling Sonsbeek 2008, werd de plechtige processie gehouden vanaf de Berenkuil via een slingerende route door de Arnhemse binnenstad naar het Kerkplein. Tussen een reeks andere gilden met kunstwerken droeg het gilde van de wetenschappers een kleurrijk doek met de namen van die Nobelprijswinnaars. Dit doek zou later op het monument prijken en dienen als voorbeeld voor de stenhouders Marcel van Zijp en Tycho Flore die de nieuwe namen uitbeitelden. De start werd enigszins vertraagd doordat er nog gauw een vergunning moest komen om het rijksmonument te mogen wijzigen. Gelukkig maakte niemand bezwaar en alzo kreeg in de zomer van 2008 het 77-jarige monument een update die van een afstand nauwelijks opvalt.

Elementaire deeltjes

Lorentz wordt beschouwd als de bedenker het electron, dat later ontdekt werd als eerste in een reeks van elementaire natuurkundige deeltjes. Voor Hans van Houwelingen was de timing van de 'update' belangrijk omdat in de loop van 2008 de natuurkunde een nieuw hoogtepunt ging vieren: de ingebruikname van de enorme deeltjesversneller van CERN bij Geneve op zoek naar het laatste nog niet waargenomen elementaire deeltje, het Higgs-deeltje. De ingebruikname van die deeltjesversneller is inmiddels uitgesteld, net als de voltooiing van de restauratie het bordes van het Lorentzmonument.

We verwachten dat de bezuinigingen geen van beide voltooiingen zal raken. Het boek 'UPDATE', geschreven door Hans van Houwelingen en de natuurkundige Frits Berends, getuigt van hun diepe betrokkenheid bij de mensen in de wereld van de natuurkunde.

Ankerplaats

Het Lorentzmonument werd in de loop der jaren een ankerplaats bij landelijke tentoonstellingen, festiviteiten en evenementen in Sonsbeek. Zoals de nationale sportmanifestatie van gymnastiekvereniging KNGV in 1939. Na de Tweede Wereldoorlog volgden vanaf 1949 in het park tien internationale kunsttentoonstellingen onder de naam Sonsbeek. In 1946 was er een groots vredesfeest van hetzelfde KNGV op Pinkstermaandag, in 1949 vierde de NCRV in Sonsbeek onder de titel JUBO het 25-jarig bestaan met de leden, er waren buitenconcerten van het Gelders Orkest in het bos en ballonvaarten vanaf de Grote Weide. In 1999 bestond het park 100 jaar en ook dat werd met een reeks evenementen gevierd. Voorafgaand aan deze viering kreeg het park na de zuinige jaren tachtig een grote herstelbeurt. Paden, perken en oevers werden gerepareerd en gebouwen gerenoveerd. Zichtlijnen werden hersteld volgens principes van de Engelse landschapsstijl en de Steile Tuin werd aangelegd. Er waren - en er zijn nog steeds - concerten bij de Grote Vijver, Sonsbeek Theater Avenues, Ronde Weideconcerten, Kleur van de Nacht. En de golftoernooien, parkwandelingen en nog een keur van andere evenementen in Sonsbeek.

'Update' van het Lorentzmonument in 2008. In 100 dagen werden de namen van 142 wetenschappers door steenhouwers uitgebeiteld.

Zo is het park dan sinds de aankoop door de gemeente in 1899 een bron geweest van rust, beweging en plezier voor veel bezoekers. Het beeld van Lorentz heeft dat sinds 1931 zien komen en gaan. En zo hebben de bezoekers Lorentz zien staan. Dat het monument als ankerplaats heeft gediend is evident. In 1997 circuleerde er een voorstel om het monument te verplaatsen omdat het een zichtlijn zou verstoren. Het bronzen standbeeld van Lorentz heeft in 2001, tijdens Sonsbeek9, zelfs een ommetje gemaakt. Maar daar gaan we later nog eens op in.

Egbert Bouwhuis

Literatuur:

- (1) P.R.A. van Iddekinge (redacteur) – Sonsbeek, stadspark van Arnhem (1998), uitg. Waanders, Zwolle.
- (2) Jos Diender (redacteur) – De Arnhemse jaren van Hendrik Antoon Lorentz (2004), uitg. Bezoekerscentrum Sonsbeek, Arnhem.
- (3) Hans van Houwelingen en prof. dr. Frits Berends – UPDATE (2008), uitg. Stichting Sonsbeek Internationaal.

Nijlganzen in Sonsbeek

Ze worden met gemengde gevoelens bekeken, de Nijlganzen in Sonsbeek. Het zijn natuurlijk mooie vogels, maar het blijven exoten die de mogelijk inheemse eenden verdringen uit het park. Vogelaar Frank Majoor heeft daar geen oordeel over; hij ringt en registreert de Nijlganzen omdat ze hier voorkomen. Dat doet hij al sinds 1999, toen de Nijlganzen hier voor het eerst verschenen.

In totaal zitten er nu ongeveer tien succesvolle Nijlgansbroedparen in Arnhem en dit aantal is al jaren min of meer stabiel. In Sonsbeek zijn de grootste aantallen te zien in het vroege voorjaar. Op en rond het eiland in de grote vijver is het dan een gekakel van jewelste. Enkele tientallen paren zijn dan bezig om een geschikte broedplek te veroveren. Maar dat lukt uiteindelijk maar een enkeling. Dit in tegenstelling tot de grauwe ganzen die de laatste paar jaar hier massaal tot broeden komen.

Broedbiologie Nijlgans

Nijlganzen komen oorspronkelijk uit Afrika ten zuiden van de Sahara. Daar broeden ze meestal aan het begin van het regenseizoen. Circa 10% van de broedvogels in Afrika heeft een tweede broedsel. De eieren worden gemiddeld 29 dagen bebroed en de jongen zijn na zo'n 72 dagen 'vliegvlug'. De eerste Nijlgans in Nederland broedde in 1967 nabij Den Haag.

In Nederland broedt de Nijlgans meestal in het vroege voorjaar. In de stadsparken van Arnhem zijn al in januari of februari de eerste paren met jongen waar te nemen. De vroegste ooit kreeg in 2004 half december al jongen. De vroege paren hebben vaak een tweede broedsel. Per succesvol broedsel worden doorgaans 5 tot 10 jongen vliegvlug. Buiten de stad worden de eerste jongen eind maart gezien.

De winter van 2008/2009 was koud, met een vorstperiode van eind december tot eind januari. De vroege paren hebben hier behoorlijk last van gehad. Zo ook het paar in de Lauwersgracht bij Muis Sacrum. De man van dit paar - door mij als volwassen vogel geringd in 2001 - heeft nu zijn derde vrouw. Zijn huidige partner - sinds 2007 - is geringd als jong in Sonsbeek in 2005.

Op 1 januari 2009 liep het paar met pas geboren jongen over het ijs, maar dat liep niet goed af. Drie weken later waren alle jongen dood. Desondanks slaagde dit paar er in om toch nog twee broedsels vliegvlug te krijgen.

Overlevingsonderzoek

De afkorting RAS staat voor 'Recapturing Adults for Survival', oftewel: soortgericht onderzoek naar de overleving van Nederlandse broedvogels. In een vast studiegebied wordt daarbij een bepaalde soort onder de loep genomen. Er worden zoveel mogelijk vogels geringd, geobserveerd en geregistreerd.

Ik doe soortgericht onderzoek aan broedvogels voor 'SOVON Vogelonderzoek Nederland'. In Arnhem en omgeving ring ik broedvogels (Gelderse Poort) en ik krijg meldingen terug uit andere landen van Europa.

Meer informatie over mijn werk en over allerlei vogels is te vinden op www.frankmajoor.nl

Frank Majoor

Links: Frank Majoor ringt een nijlgans. Foto: Anne-Marie Hamming.

Rechts: Woedende - al geringde - nijlgans. Foto: Harvey van Diek.

De watermolen sist, sproeit en dampst

Deel 2

Watermolens herinneren aan vervlogen tijden. Deze oude bouwwerken worden nu gekoesterd als cultureel erfgoed. Watermolens hebben een belangrijke rol gespeeld in de economische ontwikkeling van regio's en van steden als Arnhem. Dat watermolens zo lang stand hielden komt doordat ze van 1100 tot 1950 de enige krachtwerktuigen waren die graan tot meel konden malen. In het vorige nummer bespraken we de opkomst van de watermolen vanaf de Romeinse tijd, de molentechniek, en het harde leven van molenaars in de feodale middeleeuwen.

Einde van adel en gilden

De Franse bezetting bracht ingrijpende veranderingen met zich mee voor de mensen die handelden in goederen of een eigen bedrijf hadden. Het starre gildewezen, corporaties en broederschappen van nering en ambachten met hun betalingsdwang en beschermde handel, werden in Nederland bij de Staatsregeling van 1798 via artikel 53 afgeschaft. Adellijke titels verdwenen, evenals de tienden en wat overgebleven was van de heerlijke rechten. Kastelen met de bijbehorende landerijen en banmolens werden staats eigendom. In latere jaren werden banmolens weer geprivatiseerd en maalgasten zochten zelf de molen uit waar ze hun graan lieten malen. Zo ontstond een nieuwe constructie waarin de molenaars hun eigen zaken dienden te behartigen. Om klanten te winnen gingen de vrije molenaars het te malen graan bij de boerderijen zelfs ophalen en gemalen tot meel weer terugbrengen.

Tot het eind van de 18e eeuw ontbrak het molenaars en molenmakers in de regio Arnhem vervolgens aan ondernemingsgeest. De molenbouw kwam tot stilstand. Ondanks het feit dat het in middeleeuwse stijl gebouwde gaande of drijfwerk verouderd was deden de molenaars en de molenmakers het naar de buitenwereld voorkomen alsof ze modelbedrijven beheerden. De oorzaak van het vasthouden aan verouderde constructies was voornamelijk te wijten aan de invloed van het gildewezen en de barbaarse 'lijf eigenschap' van molendwang. Deze toestand bleef bestaan tot ca. 1775, toen drie geweldige impulsen de geciviliseerde wereld op haar grondvesten liet schudden: de Amerikaanse vrijheidsoorlog (1775-1783), de uitvinding van de stoommachine door James Watt in Engeland (1769) en de Franse revolutie (1778- 1799).

Metaaltechniek

In 1556 waren voor het eerst in een mijnbouwmachine gietijzeren lagerstoelen met bronzen lagers toegepast. Uurwerkmakers kenden voorts in de 17e eeuw al messing tandwielen. Maar molenaars gebruikten aan het eind van de 18e eeuw nog steeds houten raderen en assen voor de aandrijving van de maalstoelen en andere in het molenhuis opgestelde werktuigen. Het ontwikkelen van volledig nieuwe ijzeren tandradvormen zoals kegelraderen voor haakse overbrengingen kostten molenmakers veel hoofdbreken, al was de oplossing voor de overbrenging bekend. Het toepassen van gietijzer in plaats van hout was weliswaar nieuw, maar tandradvormen waren geen nieuwe uitvinding. Van de maker werd wel een grote nauwkeurigheid verlangd om aan de tanden de juiste vorm te geven. Gietijzeren tanden slijten zeer langzaam, gaan op de duur rammelen en breken bij de kleinste schok snel af. Een van de bekendste pioniers op het gebied van de nieuwe molenbouw was William Fairbairn uit Kelse in Schotland. Hij publiceerde in 1861 een boek over molenbouw: 'Treats on mill and millwork'. Naast de verbeterde aandrijving voor maalstoelen werden ook nieuwe hulpmachines ontwikkeld zoals jakobsladders, transportwormen, reinigers en sorteermachines, meel- en zemelenzeven etc. Deze werkten allen met horizontale assen.

Sta-in-de-weg

Voor zover bekend hebben de watermolens aan de Jansbeek altijd met een houten gaandewerk gedraaid. Voor vervanging van de kwetsbare houten raderen door gietstalen exemplaren hadden de watermolen- en landgoedeigenaren geen belangstelling. Sterker, voor hen waren watermolens zelfs een sta-in-de-weg. Verschillende exemplaren werden dan ook rond 1800 gesloopt ten gunste van de parkaanleg bij landhuizen.

Kleine molens waren ondernemingen waar exploitanten niet alleen van de opbrengst van de molen leefden, maar ook een inkomen hadden uit landbouw en veeteelt. Dat verklaart dat deze molens zich door veevoer te malen nog lang konden handhaven. De technische ontwikkelingen werden voor vele kleine watermolens in het buitenland wel benut. De houten molenraderen werden door gietijzeren vervangen, er kwamen waterturbines die zorgden voor de elektrische stroom. De oorspronkelijke zeskantige 'meelbuil' die het gemalen graan tot fijn meel ziftte werd vervangen door grote schuddende zeven. Het oude maalwerk met lava-, basalt- of uit zoetwaterkwarts gehakte champagnestenen werd voor moderne walsstoelen ingeruild. Met het elektrificeren van de landbouwgebieden na circa 1920 was men bovendien niet meer op kleine beken met wisselende waterstanden aangewezen.

Wandel mee met de parkgids

– vervolg pag. 7 –

Elke zondagmiddag kan iedereen (gratis) meewandelen met een parkgids. Iedere gids vertelt over Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Elke gids kent het verhaal over de cultuurhistorie: de stuwwallen, de Jansbeek, de watermolens, het Engelse landschapspark. Maar iedere gids vertelt het verhaal op zijn of haar eigen manier. De één heeft meer met het landschap, de ander vindt bomen, planten en vogels interessanter en weer iemand anders weet alles van baron van Heeckeren. Zo kunnen wandelaars elke zondag een ander verhaal horen over hetzelfde park.

Elke zondag is er een parkwandeling, maar de tweede zondag van elke maand staat een 'themawandeling' gepland. Steeds terugkerende thema's zijn paddenstoelen en het voorjaar. Ook op Open Monumentendag in september wordt het thema van dat jaar ingepast in een parkwandeling. Maar soms ontstaan er ook nieuwe thema's, zoals een paar jaar geleden de 'blotevoetenwandeling'. Dat bleek een groot succes, maar de planning is steeds moeilijk vanwege het weer.

Dijken in het park?

Het weer dreigde onlangs ook roet in het eten te gooien bij een nieuw bedachte wandeling onder de titel: "Dijken in het Park". Een prikkelende titel die bedoeld was om mensen nieuwsgierig te maken. Maar toen sloeg de winter toe: een dik pak sneeuw en sleeënde kinderen maakten de paden moeilijk begaanbaar. Toch meldden zich 12 stoere wandelaars die wilden weten wat er werd bedoeld met die 'dijken'. Met twee gidsen lieten we de mensen zien dat de opgeleide beek op een 'dijk' ligt. Verder namen we hen mee naar de weg tussen de Witte Villa en de Belvédère, waarvan een deel ook verhoogd is aangelegd.

Daarna noemden we de 'wadi's' langs de Parkweg ook 'dijkjes'. In Zypendaal zagen we de resten van een oude wildwal, ook een 'dijk', net als de beukenlaan langs de Spiegelvijver. Natuurlijk ploeterden we door de sneeuw naar de gerestaureerde 'wildgraaf' achter op Gulden Bodem. Dit park zag er trouwens prachtig uit in de sneeuw. Het is net alsof je een röntgenfoto van het bos en de heuvels ziet. Je blik wordt niet gehinderd door het groen van de zomer en het bruin van de herfst. Zo kwamen we bij het huisje met het rieten dak, bij de ingang van Gulden

Bodem. De Zypendaalseweg ligt daar als een 'dijk' dwars door het pleistocene smeltwaterdal. Volgens sommigen is die 'dijk' aangelegd in opdracht van baron van Heeckeren in verband met de aanleg van de Grote Waterval. De paarden zouden de karren met de zwerfstenen niet tegen de steile helling op kunnen trekken, dus liet hij het dal opvullen. Natuurlijk wezen we de Parkweg aan als 'dijk' tussen de Spiegelvijver in Zypendaal en de Grote Vijver in Sonsbeek. De ijspret (met 'koek en zopie') op de Grote Vijver namen we en passant ook mee. Na een wandeling van twee uur kwamen we tot de conclusie dat Sonsbeek een 'dijk van een park' is.

Gerard Herbers

Cultuurgoed

Vanaf ongeveer 1100 na Christus waren de molenaar en zijn molen samen met de boer in ons land een noodzakelijke en onvervangbare factor om de bevolking te laten overleven. Dat was ook nog in de Tweede Wereldoorlog het geval. Daarna ging het bergafwaarts. Rond 1950 ontstond een meer op kapitaal georiënteerde productiewijze, wat leidde tot steeds groter wordende ondernemingen die tegen veel lagere kosten konden produceren. Er kwamen steeds meer grote handelsmolens en meelverwerkende bedrijven. De landbouw veranderde structureel door gerichte graanverbouw en veeteelt. Grote bakkerijen verdrongen kleine bakkers en ook kleine boeren raakten in het gedrang. Kleine molenbedrijven verdwenen geruisloos. Aanvankelijk was er nauwelijks aandacht voor het behoud van deze oude landelijke cultuurmonumenten. In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam daar verandering in. In de eerste plaats is aan privé-initiatief te danken dat van enkele molens de technische inrichting is gerestaureerd en schoongemaakt en dat versleten delen zijn vervangen. In deze molens is nu een realistisch beeld te zien van het leven en werken van de mulders. Zo blijft de herinnering aan een oud cultuurgoed levendig.

Joop Morsink

Zie ook: Jos Diender en Joop Morsink - Hendrik van de Wall, Molenaar aan de Beek anno 1787 – uitg. Bezoekerscentrum Sonsbeek (2004).

Langs de Puntweide wordt de Jansbeek met een dijkje opgeleid zodat het verval bij het waterrad van de Begijnemolen groter is dan bij de natuurlijke loop van de beek.

Vlindertuin aan de Parkweg

Na de beeldtentoonstelling in Park Sonsbeek in 2001 kocht de gemeente Arnhem het kunstwerk, dat in de omgang bekend staat als "de heuvel van Santino". De officiële titel die de kunstenaar er aan gaf is 'All Happy Now'. Het kunstwerk ligt langs de Parkweg tegenover Brasserie "De Boerderij" en grenst aan het volkstuinten-complex aldaar.

Het terrein om het kunstwerk van Santino lag er jarenlang verwaarloosd bij totdat volkstuinder Minus te Bokkel het idee opperde om er een vlindertuin van te maken. Zijn eigen tuin, die direct aan het terrein grenst, had hij al omgevormd tot een vlindervriendelijke tuin. In samenspraak met de gemeentelijke afdeling Bossen en Parken besloten het IVN (Vereniging voor natuur- en milieueducatie) en de KNNV (Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging) het terrein voor drie jaar te adopteren, om te vormen tot en te beheren als vlindertuin. Van die drie jaar zijn er nu twee om.

Vlindertuingroep

De klus van drie jaar wordt uitgevoerd in nauwe samenwerking met Bossen en Parken. Het zwaardere werk, zoals bodem frezen, bramen maaien en het maaien van het gras op de heuvel van Santino neemt Bossen en Parken voor zijn rekening. Een groep leden uit de beide verenigingen, die nu een vlindertuingroep hebben gevormd, tekent voor het ontwerp, de inrichting zelf, het poten van struiken en boompjes, het inzaaien en uitzetten van vlindervriendelijke planten en het maaien van de kruidenvegetatie. Ook verzorgt de vlindertuingroep het wekelijkse beheer van de tuin.

Intmiddels is het raamwerk van de tuin klaar. De paden zijn aangelegd en voorzien van een natuurlijke afzetting van wilgentakken. Bossen en Parken zorgde voor plantgoed van bomen en struiken en een zaaimengsel. De leden van de vlindertuingroep hebben gepoot en gezaaid. Het resultaat is duidelijk zichtbaar: de vlinders gaan de tuin ontdekken. In het tweede jaar kwamen er al weer meer vlinders dan in het eerste jaar. De volgende soorten hebben zich regelmatig laten zien: Distelvlinder, Oranjetip, Gehakkelde aurelia, Daggauwoog, veel Witjes van verschillende soorten en soorten van de familie van de Blauwtjes. Tenslotte werkt men in de tuin aan een "educatieve hoek" bestaande uit een kring van 30 zeteltjes van boomstammen met in het midden een stenen tafel. Hier kan men groepen bezoekers opvangen en instrueren.

Officiële opening

Nadat in het najaar van 2009 weer veel bramen werden uitgestoken en de vegetatie flink werd gemaaid is het tijd voor een officiële opening van de vlindertuin. Langs de Parkweg is door de gemeente intussen een bord geplaatst met vermelding van de naam Vlindertuin. De vlindertuin wordt officieel geopend op zondag 30 mei, de Dag van het Park. Die dag staan de parken in zijn algemeen centraal. Het leek een goede gedachte om juist dán de tuin te openen. Publiciteit hierover volgt.

Elke donderdagochtend van 10 – 12 uur zijn de leden van de vlindertuingroep bezig op de tuin. Vanaf het voorjaar tot diep in de herfst. Elke hulp bij het werk is welkom. Iedereen die het leuk vindt kan komen helpen, ook niet-leden van de verenigingen. En voor omwonenden van Sonsbeek en Zypendaal is het wellicht heel leuk om actief een stukje park te beheren. Wilt u niet meewerken, maar toch eens komen kijken? Ook dan bent u van harte welkom!

Koos de Vos.

Aanleg en onderhoud van de Vlindertuin aan de Parkweg door vrijwilligers van de KNNV en het IVN. Foto: Koos de Vos.

Park in winterslaap

"In de zestien jaar dat ik voor Bossen en Parken werk heb ik nog nooit zo'n winter meege-maakt", zegt parkbeheerder Jeroen Glissenaar. "Een witte kerst in een witte droom! Alle geluiden werden gedempt door de dikke laag sneeuw. Sporen in de sneeuw waren goed te volgen, ook die van de vos die mijn pluimveestapel uitdunde. Vijf van mijn zeven kippen zijn verdwenen, maar ik weet wie het gedaan heeft."

Sneeuwpret

Hoewel er consequent niet geruimd of gestrooid werd, was het druk in het park. De sleetjes suïden van de helling bij de Witte Villa, door het hek naar de Grote Weide. Vaders waren nog fanatieker dan hun kroost. RTV-Arnhem, Omroep Gelderland en het NOS journaal, vertoonden de beelden. De foto's stonden in de Gelderlander en de landelijke dagbladen. Sonsbeek, Arnhem's visitekaartje, werd veelvuldig getoond. Op de Grote Vijver werd geschaatst en de 'koek en zopie-tent' bij de Boerderij werd druk bezocht. Wel moest er een baan worden geveegd, door de dikke laag sneeuw op het ijs.

Vogels overwinteren

Niet alleen mensen zochten het park op. Ook de vogels wisten de open plekken in de vijvers te vinden. Dat is het mooie van het kwelwater uit de sprengen. Het zorgt dat de vogels in elk geval open water kunnen vinden. Waarschijnlijk zijn veel vogels de drukte en het vuurwerk in de stad ontvlucht.

Veel mensen kwamen de vogels voeren. Hoewel 'eendjes voeren' in de rest van het jaar niet wordt aangemoedigd, heeft de parkbeheerder tegen bijvoeren in de winter geen bezwaar. Wel adviseert hij om de eenden niet in het water te voeren maar op de wal. Dan hebben mussen en zangvogels ook nog iets aan het voer dat de eenden laten liggen. En het voer dat naar de bodem zakt kan dan niet voor 'veralging' zorgen. Zwanen daarentegen moeten bij voorkeur wél in het water worden gevoerd omdat ze moeten 'slobberen'. Het droge voer op de wal levert problemen op met hun spijsvertering.

Ontwaken

Veel onderhoudswerk kon er in de strenge winter niet gedaan worden, maar die schade wordt in het vroege voorjaar ingehaald. De aandacht richt zich vooral op Gulden Bodem. Daar zijn 110 bomen 'geblest' en inmiddels gekapt, want dat moet vóór 1 maart. De ingang bij de monumentale tamme kastanjes wordt opgeschoond; andere bomen en struiken worden geruimd. Een rij beuken aan de westkant wordt gekapt om ruimte te geven aan een rij oude, monumentale eiken. Op bordjes wordt uitleg gegeven over het werk.

Goed nieuws heeft Jeroen over de monumentale beuken boven aan de Steile Tuin waarover hij zich zorgen maakte: ze zijn gecontroleerd door een boomverzorgingsbedrijf en ze hoeven niet gekapt te worden.

Zo is het park inmiddels ontwaakt uit zijn winterslaap. De zwanen, eenden en Nijlganzen hebben al flink het voorjaar in de kop. Dat belooft een vogelryke zomer te worden. We zullen er weer van genieten.

Gerard Herbers

Winters panorama vanaf de Grote Waterval. Foto: Gerard Herbers.

Van Silfhout, drie generaties molenaars

In het vorige nummer presenteerden we beknopt de historie van de Witte Watermolen. Molenaar Ans Roefs – op de foto aan het werk – wees ons op een fout: molenaar Aard van Silfhout, zoon van Otto en vader van Piet is niet genoemd. De feiten – nu persoonlijk gecheckt bij molenbewoonster Annie van Silfhout – zijn: Otto van Silfhout (geboren in 1837) verhuisde met zijn gezin op 8 november 1900 uit Groesbeek naar de Witte Watermolen in Arnhem. Hij werd op de leegstaande molen geattendeerd door zijn zoon Aard die toen al een paar jaar werkte bij de Arnhemse bakker Stakebrand. Otto van Silfhout pachtte de molen van de gemeente, knapte de verwaarloosde molen op en werd molenaar. Al gauw nam Aard het vak van hem over. Piet van Silfhout, zoon van Aard, geboren, getogen en al heel vroeg werkzaam in de molen, werd in 1948 de molenaar van de Witte Watermolen. Door de opkomst van de coöperatieve meelindustrie nam het werk in de watermolen sterk af en Piet startte als nevenambacht een meubelrestauratie en meubelhandel in de molenshuur. Piet bleef molenaar tot 1998. In 98 jaar waren er dus drie molenaars Van Silfhout actief. (LB)

Jaarvergadering Vrienden van Sonsbeek

Welkomstcadeau voor nieuwe Vrienden

Vanaf 1 maart 2010 tot eind van het jaar krijgen nieuw aangemelde leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek het boekje "De IJskelder van baron De Smeth" uit 2005 cadeau. Vanaf een week nadat de contributie betaald is kan men het boekje afhalen bij de receptie van Bezoekerscentrum Sonsbeek.

Op woensdag 24 maart 2009 houdt de Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem z'n jaarvergadering van 20 tot 22 uur in Bezoekerscentrum Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a. De leden hebben daarvoor een uitnodiging ontvangen.

In een korte huishoudelijke vergadering legt het bestuur verantwoording af aan de leden voor het in 2009 gevoerde beleid. Onder meer de vaststelling van de jaarrekening 2009 en begroting 2010 van de vereniging staan op de agenda en de personele wisselingen in het bestuur.

Daarna volgt een inhoudelijk gedeelte bestaande uit twee presentaties, te weten:

• De nieuwe Beheervisie voor de parken, door Simon Klingen.

In 1994 is voor de rijksmonumentale parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem voor het eerst een Beheervisie opgesteld, die de kaders voor ontwikkeling en beheer aangeeft. De afgelopen jaren is gewerkt aan een nieuwe Beheervisie die eind 2008 werd vastgesteld door B&W. Deze Beheervisie voor de periode 2008-2018 werd ontwikkeld door diverse gemeentelijke diensten in nauw overleg met de Schouwgroep. De Beheervisie – met veel kaartmateriaal – vindt u op onze website www.parksonsbeek.nl als laatste tab.

Landelijk bosexpert Simon Klingen, die sinds 1993 voorzitter is van de Schouwgroep voor de parken, zal op de jaarvergadering de nieuwe Beheervisie presenteren. Trefwoorden daarbij zijn: wat is er nieuw; hoe staat het met de parken en de publieke belangstelling; tijdelijke en blijvende kunst in de parken; verjonging van lanen: voors en tegens.

• De groene identiteit van Arnhem, door Bart Lichtenberg.

In oktober 2008 kreeg Arnhem het predicaat 'Groenste Stad van Nederland' in 2009 gevolgd door de onderscheiding 'Groenste Stad van Europa'. Projectleider van beide met succes bekroonde campagnes was Bart Lichtenberg, hoofd van de afdeling Bossen en Parken van de gemeentelijke Dienst Stadsbeheer. Hij geeft zijn visie op de groene identiteit van Arnhem.

Leden en belangstellenden zijn van harte welkom.

Mijn plekje in het park

Na zoveel jaren heb ik heel wat favoriete plekken in onze monumentale parken. Zoals in Zypendaal het hobbelige zandpad langs de laagste Spiegelvijver, van de parkbeelden naar de Parkweg. Op Gulden Bodem tussen de eeuwenoude tamme kastanjes. In Sonsbeek voor de Fonteinvijverbrug, opkijkend langs het pad naar de Witte Villa.

Maar mijn mooiste plek is de Verdekte Weg. Een door hoge bomen omzoomd, nauwelijks geplaveid weggetje (foto) dat vroeger van niks naar nergens liep, diep in het dal tussen de Franse-

laan en de Engelselaan. Nu loopt die weg van de ijskelder aan de Koude Vijver langs het Lariksdal en het Slakkengat naar de Belvédère aan de Ronde Weide. Van de folly onder de grond, waar je niks meer ziet, naar de andere folly, die een wijds uitzicht over de stad biedt. Daartussen ligt de Verdekte Weg. Ik loop erdoor op een zomerochtend. Twee eekhoorns stuiven weg, ze verstoppelen zich achter de bomen.

Luuk Broer

Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054

Redactie:

Gerard Herbers
Rob van Otterloo
Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving en druk:

Coers&Roest
ontwerpers bno drukkers
Arnhem

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek,
Zypendaalseweg 24a,
6814 CL Arnhem
email: info@parksonsbeek.nl

Het Zomernummer van het Infobulletin verschijnt 21 juni. Uiterste datum inleveren kopij: 19 mei 2010. Vorige nummers vindt u op de website www.parksonsbeek.nl onder > Nieuws.

Reden retourzending:

Postcode:

Naam:

Het correcte adres is:

6814 CL Arnhem.

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a,

Retour afzender/adreswijziging

VERENIGING

TNT Post
Port betaald
Port Payé
Pays-Bas

Sonsbeek van